

Said Halim Paşa'da İslam Dünyasında Geri Kalmışlık ve Geri Kalmışlıktan Çıkış Yolları Üzerine Bir Değerlendirme

Abdullah ALPEREN*

Özet

Said Halim Paşa, İslamcılık akımının ilk temsilcilerinden biridir. İslam dünyasının siyasi, sosyal, ekonomik, askerî açıdan olduğu kadar dini bakımdan büyük çalkantı, kaos ve krizlerle mücadele ettiği bir dönemde yaşadı. İslam coğrafyasının büyük bölümü Batılı devletler tarafından istila edilmiş ve sömürgeleştirilmişti. Böyle bir dönemde Said Halim Paşa, gerileme ve çöküşe yol açan amiller ve bu girdaptan çıkış yolları üzerine çeşitli öneriler, tezler geliştirdi. Müslümanların gerilemesinde bilimsel ve teknik alandaki geri kalmışlık kadar; dini-ahlaki planda yaşanan yozlaşma ve çözümlerin de önemini vurguladı. İslami bir öz'e dönüşle ve İslam birliği sağlanarak Müslümanların tekrar ayağa kalkabileceğini ifade etti.

Anahtar Kelimeler: İslam, Modernleşme, İslam Birliği, Said Halim Paşa, İttihad-ı İslam.

An Assessment on the Backwardness of Islamic World and Its Solutions In Said Halim Pasha

Abstract

Said Halim Pasha was one of the first representatives of the Islamist movement. He lived in a period when the Islamic world was struggling with political, social, economic, military as well as religious turmoil, chaos and crises. Most of the Islamic geography was invaded and colonized by Western states. In such a period, Said Halim Pasha developed various suggestions and theses on the ways that led to the downturn and the collapse and the ways of getting out of this gyros. In the decline of Muslims as much as scientific and technical backwardness; stressed the importance of the degeneration and disintegration experienced in the religious-moral plan. Returning to an Islamic essence and the unity of Islam, Muslims could stand up again.

Keywords: Islam, Modernization, Islamic Union, Said Halim Pasha, Al-Ittihad Al-Islam.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.

Giriş

İslam dünyası XVIII. yüzyıldan itibaren hızlı bir gerileme ve çöküş içerisine girmiştir. Hemen her alanda üstünlük Doğu'dan Batı'ya; Müslümanlardan Hıristiyanlara geçmiştir. Bu coğrafyanın neredeyse tamamına yakını Batılı devletler tarafından istila edilmiş ve sömürgeleştirilmiştir. Gücün bir bakıma el değiştirmesi ile İslam dünyasında bir uyanış ve canlanmanın başladığı görülmektedir. Özellikle aydın tabaka, devlet adamları ve askerler gerilemenin sebepleri ve çıkış yolları üzerine çeşitli görüşler ileri sürdüler. Bu dönemi kendine özgü bir yöntemle ele alan ve problemlere çözüm üretmeye çalışan alimlerden biri de Said Halim Paşa'dır.

İslamcılık akımının önemli şahsiyetlerinden biri olan Mehmed Said Halim Paşa (D. 1863- Öl. 1921), aslen Mısırlı olmasına rağmen, Türk fikir ve siyaset hayatı üzerinde büyük etkiler yapmış bir şahsiyettir. Fikirleri İslamcı ve Türkçü kesimler arasında ilgi uyandırmıştır. Özellikle yazıları, Mehmed Akif vb. Aydınlar tarafından *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad* dergilerinde yayınlanarak geniş kitlelere ulaştırılmıştır. Said Halim Paşa, özellikle Batı dünyası karşısında İslâm dünyasının yeri ve konumu ile alakalı olarak İslâmcı-muhafazakâr kesimin sözcülüğünü yapmıştır. Sosyal değişme, modernleşme ve din alanında ortaya çıkan problemlere çözümler getirme hususundaki başarısı sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp bütün İslâm dünyasını kapsamaktadır. En az Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh kadar özgün ve İslamcılığın ideoloğu olarak kabul edilmeyi hak ediyor kanaatindeyim.

Ancak Said Halim Paşa'nın fikirleri, diğer aydınlarda ya da ideolojilerde olduğu gibi İslam dünyasının ve Osmanlı'nın problemlerine çare oldu mu? Çöküşü durdurabildi mi? Problemlerin doğru tesbiti ve teşhisi yapılabildi mi? Aynı şekilde Batı ve onun medeniyeti yeteri kadar tanınabildi mi? Esasında problemin kaynağına inilebildi mi? Müslümanlar niçin ve nerde geri kaldı? Müslümanlar arasında İslam birliği tesis edilebildi mi? Ya da İslam birliğinden ne anlamamız gerekiyor? Çalışmamız imkanlar el verdiği ölçüde bu sorulara cevaplar aramaya çalışacaktır.

Said Halim Paşa, İslâm dünyasında görülen bozulma ve çözümlenin nedenlerine ilişkin risale tarzı çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunlardan önemli bir kısmı "*Buhranlarımız ve Son Eserleri*" adı altında M. Ertuğrul Düzdağ tarafından neşredilmiş olup biz esas olarak çalışmalarımızda buna dayanacağız. Said Halim

Paşa, siyasî, sosyal, ekonomik vs. gibi her bakımdan İslâm âleminin maruz kaldığı hastalıkları açıp inceleyerek, nihayet bütün Müslüman aydınlar tarafından sorulan "İslâm dünyası neden geri kaldı?" sorusuna cevap aradı.

Ona göre, bugün İslâm âleminin her tarafında ıslahat, ilerlemek, yükselmek ve istiklâl kavuşmak gibi meseleler konuşuluyor; fakat, ne yazık ki, Müslüman milletlerin düştüğü geriliğin mahiyet ve sebeplerinin ne olduğu hakkında, halâ derin bir bilgisizlik hüküm sürmekte ve bu bilgisizliğin giderilebilmesi için hiç kimse, ciddi bir şekilde çalışmamaktadır. Ayrıca, Müslüman milletleri, bu öldürücü hastalıktan kurtarma vazifesini üzerlerine alan kesimlerim, kendi geçmişleriyle olan bağlarını kestiklerini görüyoruz. Bunlar, tedavi etmek istedikleri hastalığın ne olduğunu anlayıp öğrenmeden çabalarının başarıya ulaşacağını zannediyorlar. Bu ise, bir kuruntu ve hayalden öteye geçememektedir.

Müslümanların Gerilemesine Yol Açan Sebepler

Said Halim Paşa, İslâm dünyasında uzun süren bir gerileme ve duraklama dönemi yaşandığını; fakat, Müslüman milletlerin bu durumu ancak yabancı milletlerin boyunduruğu altına girdikten sonra fark ettiklerini belirtir. Müslümanların geriliklerini önce onlara hâkim olan Hıristiyan milletler görmüş ve onların fikir adamları, bizden çok daha öncesinden bu mesele ile meşgul olmuşlardı. Batılı milletler ise, İslâm dinine karşı irsî ve şuuraltı bir kin ve husumete sahip idiler. Ayrıca zihniyetleri de gördükleri olgu ve olayların asıl mahiyetini, bunları doğuran sebepleri ve ruh hallerini kavrayamayacak kadar İslâm zihniyetinden farklı idi. Bu yüzden onlar, İslâm dünyasının bu halini, kendi anlayış ve fikirlerine göre ve yanlış bir şekilde izah edip, hüküm verdiler ve: "Müslümanların geriliğinin İslâm şeriatının esasındaki noksanlıktan ileri geldiğini" iddia ettiler. Bu anlayışın sonucu olarak, Müslüman milletler şeriata uydukları müddetçe, Hıristiyan milletlerin daima aşağısında kalacaklardır diye açık bir ithamda bulundular.

Müslüman milletlerin, dinlerinin zaruri bir neticesi olarak geri kaldıklarını iddia eden Batılılar, meseleyi bir din sorunsalı haline getirdiler. Öyle olunca, bu iddia Müslümanlar tarafından şiddetli red ve itirazlarla karşılandı. Geriliğin sebeplerini, dinin emirlerine karşı gösterilen ihmalde yahut dîni taassup veya kadere olan tevekkülde bulanlar oldu. Düşüncelerde hüküm süren bu karşılık, gerileyiş sebeplerimizi seçip ayırabilme gücümüzü de yok etmiştir. Fakat, şunu unutmamak

lazımdır ki, sosyal hadiselerde dinî inançların tesiri büyüktür. Bunun yanında fert ve toplumun tarihi, zihniyeti, karakteri ve hatta yaşadıkları iklim gibi çok çeşitli faktörler de bu tesire iştirak ederler. Zaten sosyal olayı, sırf din ve mezheple ilgili bir başka hadiseden de ayıran budur. Din ve toplumun diğer unsurları arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Günümüz sosyoloji geleneğinde sosyal olay ve olguları tek bir sebebe indirgeyerek açıklama geleneği büyük ölçüde terk edilmiştir. Bunun yerine, çok sebeplilik üzerine duran araştırmalar ağırlık kazanmaktadır.

Aynı şekilde, dinler ilk doğdukları andan itibaren ve özellikle ilk kurucunun vefatından sonra değişik tesirlere açık hale gelirler. Yayıldıkları tabii ve sosyal çevre ile yaşadıkları zaman ve yaşayan insanlar açısından dinler daima değişiklikler göstermişlerdir. Herhangi bir milletin hayatı, gelenek ve karakterlerini meydana getiren, dinî inançlarına hususî bir mahiyet vererek düşüncesini geliştiren, bir takım sosyal hadiselerin akışından başka bir şey değildir. Örneğin İslâm'da Sünnilik ve Şîlik bu şekilde meydana çıkmıştır. Hatta bu tür ihtilâflar aynı kilisede bile ortaya çıkabilir. Meselâ Türk Sünniliği Arap Sünniliğinden farklıdır. Bir dinin alacağı karakter, bulunduğu muhite bağlıdır. Dolayısıyla aynı dine mensup milletler arasında bile kültür ve medeniyet alanında ileri olan ve geri kalanlar vardır. O halde, şunu söylemek mümkündür ki din bağımsız değişken olarak ele alındığı takdirde milletlerin gerilemesinin sebep ve sonuçlarını objektif olarak tahmin etmek güçleşir. Bu nedenle "İslâm dini, Müslüman milletleri neden Batılı milletler gibi ilerlemekten alıkoymuştur?" şeklindeki bir soru yerine "Acaba Müslüman milletler, dinlerinde bulunan sonsuz nimetlerden ne için istifade edemediler?" şeklindeki bir soru daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hiçbir dinin, ilerlemek için gerekli şartlara sahip olan bir milleti bu yoldan alıkoymayacağı kesin bir gerçek olarak meydandadır.

Said Halim Paşa İslâm dünyasında gerilemeye yol açan belli başlı amilleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. İslâm öncesi hayatın tesirleri. İslâm dinini kabul eden Doğulu milletler, köklü bir medeniyete sahip idiler. Bu milletlerin her birinin kendine mahsus âdet ve ananeleri, ahlâkî ve felsefî inançları, ayrı ruh halleri ve birbirinden değişik sosyal ve siyasî esasları vardı. Dinin diriltlen ve yenileyen gücü sayesinde, bu milletler yeniden canlanarak, o zamana kadar görmedikleri yüksek bir medeniyet seviyesine eriştiler. Ancak, İslâm'ın bu milletlere kazandırdığı hayat ve canlılık uzun süre devam

edemedi. Bu milletler, yeni bir medeniyet ile istikballerini kazanmak için, mazilerden ne gibi şeyleri unutmak ve feda etmek icap ettiğini takdir edememişlerdir¹. Daha doğrusu bu milletler eski kültür unsurları ile yeni dinin esasları arasında sağlıklı bir sentezi başaramamışlardır. Bu bileşim gerçekleştirilemediği için eski kültür ve inançlar İslâmî esasların önünü bir set gibi kapatmışlardır. Toplumda hurafeler olarak adlandırılan birçok şey bu eski inançların kalıntılarıdır. Bazı durumlarda hurafeler, dini esasların yerini alarak, onları iş göremez hale getirebilir. Bu yüzden, İslâm toplumunda yenileşme ve ıslahat gayesiyle ortaya çıkan müceddit ve ıslahatçıların en öncelikli çabaları dinin hurafelerden temizlenmesine yönelik olmuştur. Hatta, denilebilir ki, "dinin özüne dönüş"ü savunan tecdit ve ıslahat projelerinin arka plânını eski inanç kalıntıları ve hurafelere karşı mücadele oluşturmuştur.

İslâm toplumu için bu durumun, dinin hükümlerini yanlış anlayıp yaşamaktan ileri geldiği bir gerçektir. Zira, intisap ettikleri dinin önemli bir gayesi beşer fıtratında bulunan gelişme kabiliyetini daha da artırmak ve insanları mazinin noksan ve hatalı mirasından kurtarmaktır. Böylece, insanların hakikate ve olgunluğa devamlı olarak yaklaşmaları temin edilecek, onları bir fikir ve ahlâk yüksekliğine sevk ederek insanlığın saadetini sağlayacaktır. Burada şunu söylemeliyiz ki, İslâmiyet körü körüne inanmayı, getirdiği prensiplere ve ilkelere ters düşen, onlarla çatışan cahiliye dönemi örf ve adetleri ile başlangıçtan itibaren mücadeleye girişmiştir. İslâm dini statik olmayıp dinamik bir karakter arz ettiğinden dolayı, kendi bünyesine zarar verecek veya kendi kurduğu sistemi tahrip edecek unsurları dışta tutmaya özen göstermiştir. Bu şekliyle belki, din, bir büyüsel sistem veya ahlâki ilkeler topluluğu derekesine düşmekten kurtulmuştur. Ancak, İslâmiyet ve Müslümanlar, dinin özüne zarar verecek bid'at ve hurafelerden kendisini uzun süre muhafaza edememiştir. İslâm dini yayıldıkça, Müslümanların sayısı arttıkça çok farklı fiziki ve kültürel-sosyal çevrelerle temasa geçmek kaçınılmaz olmuştur. İslâmiyet, bu farklı kültürlerle temasında onları etkilediği kadar kendisi de etkilenmiştir. Neticede, bu toplumlarda hüküm süren eski inanç ve alışkanlıklar, örf ve adetler dinle etkileşimi çerçevesinde karışarak dini bir renk ve kisveye bürünmüşlerdir. Bu zamanla öyle bir hal almıştır ki, zamanla dinin esası kaybolmuş ve yerini dinle karışmış gelenekler almıştır. Bu

¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 1991.s. 154.

durum ise, dinin, günün koşullarına ve değişen toplumsal şartlara uyumunu güçleştirmiştir. Dolayısıyla, İslam toplumu, sürekli değişmekte olan zamanını zaruretlerini dikkate almamışlar, bu değişimle meydana çıkan yeni ihtiyaçların, ancak dinlerini daha yüksek ve daha verimli bir tarzda tefsir ve tatbik etmeleriyle karşılanabileceğini anlayamadıkları için de gerileme ve çökme başlamıştır. İslâm'dan önceki hayatlarının tesir ve nüfuzu ile İslâm dininin icra ettiği tesir ve nüfuz arasında bozulmaz bir denge kurulmuş ve durum ilerlemelerine engel olmuştur. Onların bu durumdan kurtulabilmeleri için, İslâm'ın nüfuzunu artırarak, bu dengeyi dinin lehine bozmaları gereklidir.²

2. Said Halim Paşa'ya göre, Müslümanların gerilemesine yol açan diğer bir amil, Batılarda yaşanan gelişmelerin zamanında takip edilememesinden kaynaklanmaktadır. İslâm âlemi ile Batılı Hıristiyan milletler arasında şiddetli ve sönmez bir din düşmanlığı bulunmaktadır. Daha evvelce de belirtildiği üzere, İslâm'ın ilk zuhurundan itibaren yayılma ve genişleme alanı Hıristiyan milletlerin yaşadığı alanlar ve çıkar bölgeleri ile kesişiyordu. İki kesim arasındaki bu yakınlık tarihten günümüze kadar birçok savaşı ve siyasi nüfuz mücadelesini de beraberinde getirmiştir. Bunların en uzun ve tehlikeli olanları ise Haçlı savaşları diye bilinene savaşlardır. Haçlı Savaşları ve sonraki dönemde yapılan diğer savaşlar İslâm dünyası ve Doğu kültür ve medeniyetinin Batı-Hıristiyan dünyasına aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, konuya İslâm dünyası açısından yaklaşıldığında Batılılara karşı bir içe dönme ve kendi sınırları içine kapanmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, Müslümanların farklı bir takım iç ve dış sebeplerin etkisiyle gerilemesi neticesinde ve Batılarda ortaya çıkan sanayileşme-endüstri devrimi sonrasında İslâm dünyasına yönelik sömürgeci yaklaşımlarla zirveye tırmanmıştır denilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında hemen bütün İslâm dünyası bu Batılı-Hıristiyan milletler tarafından paylaşılmış ve işgal edilmiştir. Dolayısı ile, bu karşılıklı nefret, Müslüman milletlerin, hızla gelişmekte olan medeniyeti tanıyıp ondan faydalanmalarına da imkân bırakmıyordu. Halbuki Müslümanların aşağı ve hakir gördükleri o medeniyet, gitgide gelişerek, Batı milletlerinin üstünlüğünü meydana getirmekte idi.

---

² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 155.

Bu dönemde, İslâm alemi ise, kısır dini ve metafizik tartışmalarla zaman geçirirken, beri tarafta, yani Batılılarda genç ve zinde milletler, tecrübe metotlarına dayanan yeni bir medeniyet kuruyorlardı. Bu yeni metotla o milletler, tabiatın sırlarına nüfuz ederek, sonsuz kuvvetlerden faydalanmayı başarmakta idiler. İlmi sahadaki bu ilerlemeler, Batı milletlerindeki bu zahmetsiz kazanç, sömürge ve tahakküm hislerini son derece artırdı. Doğu'nun zenginliklerine göz diken bu milletler, gelişmiş harp alet ve cihazları ile, kendilerine karşı durmaktan aciz kalan bu İslâm memleketlerini istila ettiler.

O halde, ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: İslâm dünyasının gerilemesi, maddi şartlarının sükûtundan ve ortadan kalkmasından ileri gelmiştir ki bu sükût onu Batılı milletlerin saldırılarına karşı istiklâlini müdafaaya gücü yetmeyecek, onların tahakkümüm altına düşmekten kendini kurtaramayacak kadar zayıf bir hale getirmiştir. Fakat, Müslüman milletler, esaretin, hürriyetsizliğin bütün felaketlerini, bütün aşağılıklarını tanımış olmakla beraber, bunlar kendisine dini hakkındaki kuvvetli imanını kaybettirememiş ve iktisadi, siyasi bakımdan varlığını harap ettiği halde içtimai varlığını yok edememiştir.

Maddî alanda ilerleyebilmek için tabiatı idare eden kanunlarla o kanunlardan çıkan fen ve ilimleri tanımak geleneği kabul edilince, Müslümanların gerilemesini, Müslüman milletlerin ancak bu kanunlar ve bu fen ve ilimlere karşı olan bilgisizliklerinden başka bir şeye atfetmemek zaruridir. Hatta, Peygamberimiz (sav.) bize İslâmiyet'e isabet edebilecek felaketlerin en dehşetlisinin cehalet ve bilgisizlik olduğunu haber vermiştir. İslâm dünyasının gerilemesi, dinin bütün ruhbanî yahut ruhanî telâkkilere kesinlikle muarız olmasına rağmen, Müslüman milletler arasında yaşanan hayata hiçbir faydası dokunmayan, müspet olmayan birtakım ilimlerin ortaya çıkması ile başlıyor. Bu ise, Müslümanlar arasında, peygamberin bizlere, hiç durmaksızın ilim ve irfanı araştırmamız hakkındaki kesin emirleri, yalnız dinin ihtiva ettiği bir takım hakikatın incelenmesi ve tetkik edilmesine münhasırdır, yoksa bundan başka hiçbir hedef yoktur şeklindeki yanlış kanaatin doğmasına sebep olmuştur. İlmi kazanmayı ve ona sahip olmayı yalnız dini ilimlerle sınırlayan bu kanaat İslâm dünyasındaki bilimsel düşünce ve araştırma ruhunu yok eden nedenlerin başında gelmektedir. Buna binaen, Müslüman okullarında fen ve matematik ile felsefe ve mantık gibi müspet ilimlerin

okutulmasından vazgeçilmiş ve ilim tahsili sınırlı sayıdaki ilahiyat sahalarına tahsis edilmiştir. Sonuçta ise, İslâm dünyası, bir bakıma kendi elleriyle kendi sonunu ve çöküşünü hazırlamış oldu.

Bu öncüllerden hareket eden Said Halim Paşa'ya göre, İslâm dünyasında ortaya çıkan gerileme ne ahlakidir ne içtimaidir, fakat iktisadidir, dolayısıyla maddidir ve telâfi edilmesi mümkündür. Müslümanların içinde buldukları kötü duruma bakıp ümitsizliğe düşmelerine hiç gerek yoktur. Maddi alandaki başarısızlıklarını daha çok çalışarak ve ilme sarılarak telâfi etmeleri mümkündür. Said Halim'in İslâm dünyasının gerilemesini maddi şartlarda araması bir dereceye kadar doğrudur. Ancak, maddi şartların iyileştirilebilmesi ve tabiatın daha iyi kullanılabilmesi için manevî birtakım hususiyetlerin de bulunmasının gerekli olduğuna inanıyoruz. Eğer, konuya Max Weber'in bakış açısından yaklaşacak olursak, Müslümanların sahip olduğu ahlâkî ilkeler sağlıklı bir ekonomik gelişmeye imkân tanımamıştır. Her şeyden önce, insanın tabiata hâkim olması ve onu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasında sahip olduğu din ve dünya görüşünün büyük tesiri vardır. Bize göre, Said Halim'in burada sergilediği tavır Müslümanlardaki karamsarlığı dağıtmaya ve yok etmeye yöneliktir. Yoksa, o, bütün yazılarında İslâm dünyasındaki taassubun, cehaletin, hurafelerin, taklitçiliğin ve dinin yanlış yorumlanması ve yaşanmasından kaynaklanan hataların gerilemenin ve çöküşün baş amilleri olduğunu vurgulamıştır.

3. Said Halim Paşa, gerilemeye yol açan amillerden biri olarak taklitçiliğin zararlı etkileri üzerinde durmuştur. Batıların medeniyeti, siyasi ve sosyal müesseseleri bizde pek tabii olarak bir hayranlık uyandırmıştır. Bu hayranlık duygusunun sevki ile Avrupa milletlerinin tecrübelerinden istifade etmeyi şiddetle arzu ediyoruz. Fakat, o bu etkinin daha çok olumsuz bir işleve sahip olduğunu belirtir. Zira her milletin kendine ait fikirleri ve hisleri olmasaydı sosyoloji ile zooloji garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Oysa, her milleti diğerlerinden farklı kılan birtakım özellikler vardır. Bu hususiyetler uzun bir tarihi süreç içerisinde oluşurlar. Zaten bu özellikler olmasaydı ne bir milletten ve ne de millî bir kültürden bahsetmek imkânsız olurdu. İşte, başka milletlere mahsus tecrübeleri taklit etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkânsız hatalara düşmemesi çok güçtür. Ekseriya sanılanın aksine

Batılıların düşünce tarzı ve ruh halleri ile Doğu'nun düşünce ve ruhu arasındaki ortak noktalar çok azdır. Bu yüzden, böyle bir istifadeye kalkışmak çok tehlikeli olur.

Batı ile Doğu-İslâm âlemi arasındaki farklar o kadar derindir ki, gayet basit kelimeler bile çok defa aynı mana ve şümulü taşımazlar. Örnek olarak, eşitlik ve hürriyet kavramlarının ifade ettiği anlam her iki kültür dünyası içerisinde farklıdır. Ancak, Batılıları Doğu'dan ayıran en görünür fark, Avrupa'nın putperestlikten Hıristiyanlığa geçmesine rağmen, ruhbanlık ve asillik Hıristiyanlarının baskısı altında yaşamasıdır. Bu hal, tabii olarak zulme sınıflar arasında düşmanlığa sebebiyet vermiştir. Doğu ise, İslâmiyet ile birlikte ne ruhban sınıfını ne asilzadeleri ve ne de bir başka keyfi imtiyazı tanımıştır. Bütün Müslümanlar, hangi ırk ve mezhebe mensup olursa olsun, inanalar arasında gerçek bir adalet, tabii bir eşitlik ve samimi bir kardeşlik dünyası kurmaktan başka gayesi olmayan bir "adalet ve eşitlik kanununa" tabi olmuştur.³

Bugünkü geriliğimiz, varmak istediğimiz hedefin ne olduğunu bilmeyişimizin bir sonucudur. Milletçe yükselmek için, Batı medeniyetinden istifade etme gereği duyduk. Bu düşünce, nasıl olduysa "bunun için mutlaka Batılılaşmamız gereklidir" gibi yanlış bir kanaatin doğmasına sebep olmuştur. İşte bütün iyi niyetli gayretleri faydasız ve verimsiz kılan en temel yanlış bu olmuştur. Bu yanlış kanaatten bir de: "Kurtulmak için, her bakımdan Batı milletlerini taklide mahkumuz" fikri doğmuştur ki, bu da öteki kadar kötü ve yersizdir. Ne yazık ki, bu yanlış kanaat ve zanlara uyularak, bütün varlığımızla Batılıları taklit etmeye koyulduk. Bunu o kadar iyi başardık ki, inanç, his ve ananesi, ilim ve fenni tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya kurabildik. İşte bundan dolayıdır ki, bilgiçliğimiz, bu ufuk daraltıcı kendini beğenmiş "yarı alimliğin" idaresi dışına, şimdiye kadar çıkamamıştır. Tatbiki mümkün olan eski bilgilerimizle iş görecektir, onları daha iyi ve kullanışlı hale getirip, daha çok netice alacak yerde; aksine, hiçbir zaman öğrenemediğimiz, bilmediğimiz şeyleri tatbik için zaman harcamakla meşgulüz.⁴ Said Halim Paşa, taklitçiliği kültür ayrılığı veya kültür ayrımı kavramları üzerine oturarak bunun zararlı sonuçlar doğuracağını ısrarla vurgulamaktadır. Modernleşme için öngördüğü esas ise, her milletin kendi kültürünü yenileyerek,

³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 40.

⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 72-73.

geliştirerek sağlanmasıdır. Burada, Said Halim'in Batı medeniyetini sadece teknolojik ve maddi ilerlemeden ibaret sayması neticesinde bu kanaat onda hasıl olmuştur.

4. Ayrıca, yeni ve bilmediğimiz şeylere karşı göstermekte olduğumuz aşırı tutkunluk, bunların fayda ve zararlarını bilmiyor oluşumuzdan kaynaklanıyor. Zararlarını bilmeyince de hemen mükemmel ve kusursuz olduklarına inanıyoruz. Halbuki yeni ve meçhul olan şeyler, çok defa, beklenmedik kötü neticeler doğururlar. Bunlar, yerleşmiş gelenek ve alışkanlıkları yıkarak, bazı kıymetleri, his ve inançları incitirler. Bu ise, cemiyetin maddi ve manevî varlıklarını sarsar. Bu yüzden yeniliklerin ileri ülkelerde bile, itimatsızlık, hatta endişe ve korku uyandırdığı bir gerçektir. Müslümanlar ise, yeni ve meçhul olan her şeye karşı gösterdiği bu garip tutkunluğu, sonsuz bir ilerleme aşkı gibi anlıyor, hatta bununla iftihar ediyor. Açıkçası, Batılılardan gelen her yeniliğe karşı herhangi bir seçime tabi tutmadan gösterilen aşırı ilgi toplumsal yapıda bozulmalara yol açıyor⁵. Said Halim Paşa ise, maddi ve teknik araç-gereç dışında Batılılardan alınacak şeylerin eski kurumların yerlerini tutmayacağından alınmasına karşıdır. Bu itibarla da, yeninin sadece yeni olması hasebiyle eskisinin yerine ikame edilmesi anlamsızdır.

5. Said Halim Paşa'ya göre, İslâm toplumundaki aydın kesimin halktan kopukluğu ve kendi kültürüne yabancı kalması gerilemeye yol açan başka bir neden olmaktadır. Ona göre, "eski aydınlar Batılıları tanımıyorlardı, ona düşmandılar. Şimdikiler ise, kendi ülkelerini tanımıyorlar, ona düşmandırlar"⁶. Aydınların en büyük eksiği kendi memleketlerini tanımamalarıdır. Bu aydın sınıfı Batı kültür ve medeniyetinin tesiri altında şahsiyetini kaybetmiş ve aşırı derecede Batı hayranlığına müptela olmuştur. Ve onlar millî kurtuluşun çaresini, kendilerinin tutulduğu bu hastalığın bütün memlekete yayılmasını da görmekte dirler. Bu yüzden aydınlarımız, yükselme ve ilerleme adına, vicdanları bulandırıp, fikirleri karıştırarak buhranlara sebep oluyor ve memleketi karanlık bir istikbale doğru sürüklüyorlar. Zihniyet açısından Batı ile karşılaştırıldığında Müslüman aydınlar çözüm üretmekten ziyade kötümser bir hava yaratıyorlar. Bunlar, elde halen mevcut olanı ve memleketimizin yaşayan gerçeğini bilmezler; fakat nasıl olmamız gerektiğini bize öğretmeye kalkışır lar.

---

⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 74.

⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 71.

Aydın kesimin, böylesine kötümser bir hava yaratmasının nedeni, kendi memleketlerindeki her şeyi ıslah ve düzeltmelerle kurtulamayacak kadar bozuk görüyor olmasıdır. Bu sebepten kurtuluşu mevcut olanı tamamen yıkmakta buluyor. Yıkacağı cemiyetin yerine, az çok Batılılaşmış olan, bilgi, mantık ve ahlâkına ve iyice Frenkleşmiş olan sosyal ve siyasî tasavvurlarına göre şekil vereceği yeni bir toplum kurabilecektir. Batılı memleketlerde, herhangi bir şeyde görülen yanlış veya eksiğin giderilmesine lüzum hissedildiği anda icap edenin yapılmasına gayret edilir, hatalı olan şeyin ıslahına çalışılır. Bizde ise, ıslah etmek ve düzenlemek yerine, hiç tereddüt edilmeden ortadan kaldırılmasına ve yerine, daha iyi olduğu kabul edilen bir başkasının konulmasına gayret edilir. Kısacası, bizde, yenisini kurmak için yok etmeye, Batılılarda ise yok olmaktan kurtarmak için düzeltip korumaya çalışılır⁷. Oysa ki, düzelterek ıslah etmek yerine, değiştirme yoluna gitmek tamamen yeni bir şeyi denemek demektir. Bu durumda ise insanlar, eskiden kazanılmış olan bilgi ve tecrübelerden mahrum kalır ve istifade edemezler. Esasen, eskiyi atmadan önce, onun hangi fonksiyonlarını yerine getiremediğini araştırıp onların ıslahına yönelmek, hem zaman ve hem de emek açısından daha elverişlidir. Bu sebepten, Said Halim Paşa devrim niteliğindeki köklü değişikliklerden hoşlanmamaktadır. Özellikle İslâmcı kesim devletin ve toplumun bozulmasının biricik nedeni olarak Kanun-u Kadim'den uzaklaşmayı öne sürmüşlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun bozulmaya ve çökmeye yüz tuttuğu asırlarda kurtuluş için sunulan layihalarda hep bu nokta vurgulanmıştır. Yani, eski düzenin tekrar diriltilesidir. Bu, sadece siyasî, iktisadî veya sosyal kurumların değil, bütün bir toplumu ve devleti ilgilendiren hususları kapsamaktadır: Din, hukuk, eğitim, ahlâk, ekonomi, siyaset, askeriye vs. gibi.

Said Halim Paşa, Batı hayranlarının manevî, sosyal ve siyasî meseleler hakkındaki bilgilerinin iki önemli özellik taşıdığına işaret eder: Bunlardan ilki hangi mesele olursa olsun, bizimle ilgili olan taraflarını bilmemek, öğrenmeye de tenezzül etmemek. Diğeri ise, bizimle ilgili olanların dışında, pek çok bilgi, metot ve prensiplere vakıf bulunmak. Halbuki Osmanlı toplumu asırlarca önce teşekkül ederek, büyük ve herkesçe bilinen bir medeniyet meydana getirmiş, dünya tarihinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Böyle olduğu halde Batıcılar, kendi milletlerinin

⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 63-64.

manevî ve ahlâkî hayatını, sosyal ve siyasal yasalarını, kaynaklarını, kısaca milletin dehasını temsil eden, millî, fikrî ve ahlâkî varlığını oluşturan kıymetleri bilmedikleri için küçümser, hatta tahkir ederler. Bu tutumları nedeniyle de bilgisizliğin en kötüsüne "kendini bilmeme" haline düşüyorlar⁸. Kendi toplumlarına "yabancıdan çok yabancı" oluş, onları içinde buldukları toplumdan gittikçe uzaklaştırıyor. Halbuki yetiştikleri çevreyi ve muhitin özelliklerini dikkate almış olsalar müsbet bir hakikate ulaşmaları kolay olurdu. Ona göre, Batı hayranları, kendi muhitlerine olduğu gibi Batılıların zihniyetine de çok yabancıdırlar. Şu hâlde zihniyet itibarıyla de Batı zihniyetine göre sadece bir asalak olmaktan başka bir şey değildir⁹.

6. Dün olduğu gibi bugün de, ilerleyip gelişmemize engel, eğitim-öğretim alanındaki geriliğimiz olmuştur. Cehaletimizin bir eski, bir de yeni şekli vardır. Eskisi, fikir ve tecrübe sahaslarını dolduran ilerlemelere ilgisiz kalmamızdır. Yenisi ise, eskiden tamamen yabancı olduğumuz ilimlerden, pek az ve noksan bir şekilde haberdar olmamızdır. Toplumunu sarsan cehaletin en belirli özelliği bir sürü yanlış bilgilerden meydana gelmiş aldatıcı bir kabukla örtülü bulunması ve bu sebeple, hakiki ilme benzemesidir. Bu ise, cehaletlerin en tehlikeli ve zararlı olanıdır¹⁰. Cehaletten kurtulmanın tek yolu ilmi zihniyeti yeniden canlandırmaktır.

Said Halim Paşa, aydınların ve devlet adamlarının Batılılaşma çabalarını da, Batı taklitçiliğinin kendilerinin üzerine, halkın düşmanlığını çekeceğini ve belki de bu yüzden hükümdar tarafından cezalandırılacakları düşüncesiyle yabancıların arkalama ve yardımlarına sığınma olarak görmekte; bu devlet adamları yabancılarla dayanarak, kendilerini Batı medeniyetinin temsilcileri olarak gösterdiklerini, bunun tabii bir sonucu olarak ta ülkenin en saygın kurum ve geleneklerine düşman kesildiklerini¹¹ söylemektedir.

Said Halim Paşa, İslâm dünyasının modernleşme hamlesinde yüzünün mutlaka Batılılara dönük olması gerektiğini belirtir. Hatta, ilerlemenin olabilmesi için, o medeniyetten büyük ölçüde faydalanmanın zorunlu olduğuna inanmaktadır. Ancak, şimdiye kadar yapılanlar göstermiştir ki, Batı medeniyetinden hakikaten istifade edebilmek, onu aynen tatbik ile mümkün değildir. Ayrıca, daha önce aynı yolu denemiş olan başka milletlerin tecrübeleri de, yabancı bir medeniyetten istifade

⁸ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 67.

⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 71.

¹⁰ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 72.

¹¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 30.

edebilmenin, onu kendi medeniyetine uydurarak tatbik etmekle mümkün olacağını göstermektedir. Aslında, Müslüman milletlerin de şimdiye kadar yapması gereken Avrupa medeniyetini millileştirmek, yani mümkün merteye kendi bünyelerine uygun hale getirmek olacaktır. Yapılması gereken şey, medeniyetimizin gelişmesi için gerekli ve ona uyabilecek şeyleri Batılılardan alarak, kendimize tatbik etmekten ibaret olmalıydı¹². Aslında, sosyolojik açıdan yaklaşıldığında Said Halim Paşa'nın modernleşme tezi yeni teorilerle uyuşmaktadır. Modernleşme kuramlarını incelerken bahsettiğimiz gibi artık Modernleşme=Batılılaşma şeklindeki anlayış önemini yitirmiştir. Bazı sosyal kuramlar, modernleşmeyi Batı medeniyetinin bir ürünü ve sonucu olarak gördüklerinden, bütün milletlerin aynı aşamalardan geçerek modernleşebileceklerine inanmakta idiler. Bu fikir, bizde en fazla Batıcı-pozitivist aydın kesimler arasında taraftar bulmuştur. Örneğin Dr. Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret vs. bunlardandır. Ancak İslâmcı-muhafazakâr aydınlar, daha ziyade modernleşmeyi Batılıların maddî alandaki (ilim-teknik, ekonomi, askeri vs.) başarıları şeklinde yorumladıklarından her milletin kendi milli-manevî değerlerini muhafaza ederek; bunlara zarar vermeyecek ve millî bünyeye uygun unsurları alıp uygulamak suretiyle modernleşmenin sağlam bir zemine oturabileceği kanaatinde idiler ki, bunların başında Said Halim Paşa gelmektedir.

Gerilikten Çıkış Yolları

Said Halim Paşa, İslâm toplumu ve medeniyetinin çöküş sebepleri üzerinde durduktan sonra çözüm olabilecek bazı öneriler de ileri sürmüştür. Buna göre, Müslüman milletlerin kurtuluşu ve saadeti onların tam olarak İslamlaşmalarına bağlıdır. Ancak "İslamlaşmak" tabiri çeşitli şekillerde kullanıldığı için, öncelikle burada Said Halim Paşa'nın ondan ne anladığının açıklanmasında fayda vardır: "İslâmiyet'in kendine has inançları, bu inançlara dayalı ahlâk nizamı ve ahlâkından doğmuş bir sosyal hayat anlayışı vardır. Bu bütünlüğün tabii bir neticesi olmak üzere, yine tamamen kendine has olan bir takım siyaset kaidelerine sahiptir. İslâmiyet kusursuz bir bütün teşkil eden bütün bu esasları dolayısıyla, en mükemmel ve en olgun insanlık dinidir"¹³. Said Halim'e göre, "İslâm'ın din ve dünyayı,

¹² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 76-77; Karpat, Kemal H., *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul, 2001, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 301; Gencer, Bedri, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Ankara, 2008, s. 322.

¹³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, 183.

maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edilmekte, İslâmlaşmak demek, İslâm'ın itikat, ahlâk, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık surette tefsir ve bunlara uymaktır¹⁴. Yoksa bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlâk görüşüne inanan, sosyal hayatta Fransız, siyasette İngiliz usulünü kabul eden bir Müslüman ne kadar bilgili olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir¹⁵. Siyasî anlamda Türkiye'de İslâmcılık akımı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. Ancak, ayrımlanabilir bir ideoloji olarak 1908'den sonra gelişme göstermiştir. İslâmcılığın siyasî bir ideoloji olarak ortaya çıkışına tesir eden İslâm'ın (ve Osmanlı İmparatorluğu'nun) gerilemesinin sebepleri Müslümanların ataletinden kaynaklanmaktadır.

Bunun sonucu ise, eskiden bir medeniyet kaynağı olan İslâm dünyasının Batılılardan geri kalması ve bu dünyanın "vurucu" gücünü temsil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı devletleri tarafından parçalanmaya başlamasıdır. Bu çöküş, aynı zamanda İmparatorluğun iktisadî esaretini getirmiştir. Bunun karşısında seçilecek olan strateji "İslâmlaşmak" olacaktır. Zira kültür-bilim alanında İslâmiyet ilerlemeye engel bir din değildir. İslâmiyet, esasında ilerici-progresist bir toplum sistemini önermektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyetini taklit etmek suretiyle geriliğin ortadan kalkacağını, en azından dizginlenebileceğini düşünmüş, fakat taklit onu hareketlendiren iç dinamiği söndürmüştür¹⁶. Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaratıcı dinamik bir güce kavuşması için onun yeniden, "İslâmlaşması" gerekir. Bunun nasıl bir politika gerektirdiğini anlatanlar arasında Said Halim Paşa en önde gelen isimlerdendir.

İslâmcılar Batılılaşma meselesini, Doğu-Batı kıyaslamasından elde ettikleri sonuçlara bağlamışlardır. Diğer fikir akımlarında olduğu gibi, İslâmcılar da İslâm dünyasının, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılma buhranları içinde olduğunu açıkça ortaya koymuşlar ve bu durumun sebeplerini araştırmışlardır. Şu kadar var ki, İslâm dünyası, XX. yüzyılda kalkınacağı zaman karşısında büyük bir medeniyet ve teknik devini, Batılları bulmaktadır. İslâm âleminin kalkınması için mutlaka Batılların tecrübelerine ihtiyacı vardır. Fakat

¹⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 184-185.

¹⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 185.

¹⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, 1991, s. 26.

önemli olan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir İslâm devletinin Batılılardan ne alacağıdır. İslâmcılara göre, Batı ve Doğu medeniyetleri ayrı şartların ve sebeplerin eserleridir. Bir medeniyet alanından diğerlerine geçmeye de lüzum yoktur. İslâmcılar öncelikle iki medeniyet arasındaki farkları belirterek, Müslümanlığın Batı medeniyetine nazaran üstünlüğünde karar kılmışlardır. "Bedevî bir kavmi" yeryüzünün en ileri bir devleti haline getirmiş olan İslâmlık XX. yüzyılda Batıların varmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir, bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir. Hatta Batıların bu bakımdan Müslüman toplumlardan geri olduğu dahi söylenebilir. Ancak, Batıların asıl zayıf olan tarafı ahlâkı ve maneviyatıdır. Müslümanların bu alanlarda Batılılardan bir şey alma zorunluluğu yoktur¹⁷. Batıların üstünlüğü teknik alanda sınırlıdır. Ekonomi; maddî alandaki kalkınmalar için kullanılacak metot ve malzemeyi Batılılardan almak mümkündür ve gereklidir.

Said Halim Paşa, İslâmiyet'in, idealizm (fikriyecilik) ile pozitivizm (ispatiyecilik) arasında bir ahenk kurduğunu belirtir¹⁸. İslâm'ın inanç, ahlâk ve siyaset alanında ortaya koyduğu esaslara atıfta bulunarak; Batı medeniyeti karşısında oluşturulacak alternatif bir İslâm medeniyetinin sınırlarını belirlemeye çalışır. İslâmiyet, hürriyet, eşitlik, dayanışma gibi ezeli hakikatler birliği olduğu için vatan-ı cihanşümûldür. Ona göre, nasıl ki bir İngiliz riyaziyesi, bir Alman heyeti, bir Fransız kimyası yoksa, Türk, Arap, Acem, Hint Müslümanlığı da yoktur. İlmî hakikatlerin âlemşümül mahiyeti, türlü türlü millî kültürleri nasıl beslerse İslâmî hakikatlerin âlemşümül mahiyeti de millî ahlâkı ve içtimaî mahiyette çeşit çeşit idealleri yaratabilir. Bu ilâhî nizamı uyulduğu takdirde Müslümanların tek bir güç ve kuvvet halinde birleşmeleri kaçınılmaz olacaktır¹⁹.

Said Halim Paşa'nın ortaya koyduğu İslamlaşma sürecinde cemiyet hayatını düzenleyen ve ona yön veren unsurlar ise şu şekilde özetlenebilir: İslâm ahlâkından çıkan cemiyet kaideleri de hem insanlar arasındaki hürriyet, eşitlik ve yardımlaşma esaslarına, hem de şahsi üstünlüğe hürmet esasına dayanır. Bütün cemiyetler gibi, İslâm toplumu da yüksek, orta ve avam tabakaları olmak üzere üç kısım halktan meydana gelmiştir. Said Halim'in sosyal sınıflar tipolojisi daha ziyade, şahsî kabiliyet ve üstünlükler etrafında oluşmuştur. İslâm cemiyetinde şahsî üstünlük ise, ancak

¹⁷ Tark Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 82-83.

¹⁸ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 184.

¹⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 213.

İslâmî esasları daha iyi anlayarak, daha güzel tatbik etmek suretiyle elde edilebilir. Bu yükseliş İslâm'ın istediği şartlara uyarak elde edildiğinden, hürriyet, eşitlik ve yardımlaşmanın da gelişmesini temin eder. Aksi taktirde tesirli olamaz.

Ona göre, sosyal sınıfların özellikleri olarak, İslâm toplumunda yüksek tabakalar demokrasiye, alt tabakalar ise, aristokrasiye eğilimli olurlar. Ancak bu tabakalar arasında kast sistemi benzeri bir yapılanma yoktur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslâmî esaslara bağlı kalarak, şahsî kabiliyet ve üstünlüklerini geliştiren kişilerin daha üst bir sınıfa dahil olmasını engelleyen herhangi bir mâni yoktur. Bilakis, böyle bir tabakalaşma sosyal hareketliliği ve sosyal dinamizmi sağlayan en önemli hususlardandır. Dolayısıyla, İslâm'ın siyaset esasları, cemiyet esaslarından doğduğu için kin, rekabet ve husumet gibi hislerden uzaktır. Müslümanlıkta siyasî hakimiyet de, siyasî müesseseler de sosyal dayanışmadan çıktıkları için her ikisi de bu yardımlaşmanın birer temsilcisidir. Bu yüzden, İslâm toplumunda siyasî müesseselerin kurulmasının bir tek sebebi olabilir, o da: İslâmî ahlâkın ve cemiyet nizamının daima daha mükemmel bir şekilde uygulanmasını temin etmektir. Siyasî hakimiyet ise, bu ahlâk ve nizamın her an uyanık bir koruyucusu olmak ve düzeni sağlamaktır²⁰. Buna göre, milletin iradesiyle devlet başkanlığı makamına getirilen kimse bütün hakları elinde toplar ve herkes ona tam bir itaat gösterir. Fakat, yaptığı bütün işler, sıkı bir şekilde takip ve kontrol edilir. Dinin emirlerini çiğneyen ve millet menfaatini zedeleyen tutum ve davranışlarında gerekli kontrol mekanizmaları oluşturulur. Esas olarak, İslâm cemiyetinde, başkanlık makamı, her şeyden önce dinin sadık hizmetkârıdır. İdari hakimiyet şahısların hürriyetini ve eşitliğini temine mecbur olduğu gibi, bunların neticesi olan sosyal yardımlaşmayı da korumakla mükelleftir. Bu temel vazifeyi yerine getirmekte kusur eden bir hakimiyet hem üstünlüğünü hem de meşruluğunu kaybeder.

Said Halim Paşa, İslâm'ın inanç, cemiyet ve siyaset esaslarının neler olduğunu açıkladıktan sonra, bu esasların Müslüman milletler tarafında ne şekilde anlaşıldığını ve nasıl tatbik edildiklerini izaha çalışır. Böylelikle İslâm'ın asıl hali ile bugünkü halini karşılaştırarak hakiki değerinin ne olduğu daha kolay anlaşılabilir. Daha açık bir ifade ile, İslâmiyet'in gelişim süreci takip edilmek suretiyle bugünün insanına ulaştırdığı mesajın ruhunu kavramak daha kolay olabilir. Buna göre,

²⁰ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 194.

İslâmiyet'in gelişim sürecinde çok değişik kültür ve medeniyet çevresinin tesirinde kaldı. Bu etkileşimler neticesinde, dinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan problemler ortaya çıktı. Bunları, şu başlıklar altında toplayabiliriz: Aslında İslâm'ın ruhuna aykırı olmakla beraber bir din adamları sınıfının ortaya çıkışı. Başlangıçta, oldukça müsamahakâr ve hürriyet taraftarı olan bu kesim, daha sonraları, diğer dinlerin ruhanî sınıflarıyla olan temaslarının kötü tesirleri ile gittikçe bozuldu ve onlara benzemeye başladı. Neticede, Müslüman milletler üzerinde baskı kurarak, İslâm vicdanını teşkil etmeyi, yalnız kendilerine has bir hak gibi anlamaya başladılar.

İşte bu ruhanîliğin etkisiyle, vicdanlar İslâmî hakikatlerden gitgide uzaklaştı. Milletler bir taraftan kendi mazilerininin diğer taraftan da öteki dinlerin sapkınlığının içine düştüler. Fert, akli ve manevî kuvvetlerini serbestçe geliştirip tatbik edemeyince hürriyetini elden kaçırdı; cehaletin ve istibdadın kuşatılmışlığıyla alabildiğine hızla ilerlemekte olan zamana yetişemedi ve asırlar geçtikçe daha da gerilerde kaldı²¹.

Müslümanlığın ruhuna taban tabana zıt olan ırkî özellikler, dine kendi seciyelerinin mahallî damgasını vurarak, onu yapısından çıkardılar. İslâm'ın bütün milletleri kucaklayan beynelmilel olma vasfını bozdular. İslâm ahlâkı ve cemiyet yapısı da bu mahallî ve millî kültürlerin etkisinde kalarak bozuldu. Böylece Müslümanların ahlâk ve cemiyet nizamları "İslâmî" olmaktan çok İranlı, Hintli veya Türk'e ait yahut Arap'a ait oldular²².

Türklerin İslâm'dan uzaklaşmaları ise, başka bir sebeptir. "Müslümanlığı kabul eden milletler arasında, İslâm'ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel şekilde tatbik eden Türkler oldu. Bu da onlara büyük bir devlet kurarak, İslâm'a, bütün öteki milletlerden daha fazla hizmet etme imkânını verdi"²³. Fakat, daha sonra Türkler, Arap ve İran kültürlerinin olumsuz tesirleri sonucunda İslâm'ın özünden uzaklaşmaya başladılar. Sonunda diğer İslâm ülkeleri gibi gerilediler; fakat onlardan farklı olarak bağımsızlıklarını korumayı başardılar. Türkler, Avrupa ile temasları neticesinde, düşmüş oldukları uyuşukluktan silkinip uyanmak istediler. Fakat bu noktada mazilerindeki büyüklüğü meydana getiren kuvvetin İslâm olduğu unutarak, bu mâzinin Batılılardan geri geleceğini zannettiler. Kurtuluşu ve selâmeti,

²¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 200.

²² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 201.

²³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 203.

daha önce buldukları tarafta, yani İslâm'ın ahlâk, yaşayış ve siyasetinde arayacakları yerde, Batılılarınkilerde bulacakları fikrine kapıldılar. Osmanlı aydınlarına göre, İmparatorluğu bugünkü düşüşten kurtulup yükselmek ve bu suretle memleketi muhakkak olan çöküşten kurtarmak için tek çare, Batılıları taklit etmektir. Yani, onların bütün esaslarını, bütün telakkilerini kabul ederek, kendimizinkileri unutmaktır. Halbuki Osmanlı müesseseleri, tamamen İslâmî esaslardan ve İslâmî telakkilerden doğmuştu. Bunların yerine Batılılara göre kurulmuş müesseseler koymak için, eskilerin zayıf ve geri kalmış hallerinden istifade ettiler. Eski müesseselerin düzeltilmesi veya tadil edilmesi gerekirken, bu yapılmadı; yeniden meydana getirilmesi yoluna gidildi²⁴. Buna örnek olarak ta şeriat mahkemeleri ve medreselerin ıslah edilmeyerek yok olmaya terk edilmelerini zikreder. Buralarda herhangi bir düzenleme yapılmadığından memleketin adalet ve eğitim alanlarındaki eksiğini giderek Batı taklidi yeni müesseseler oluşturuldu.

Said Halim Paşa'ya göre, Batı medeniyetinin tesirleri ile meydana gelen ve günümüzde "Osmanlı Rönesans'ı-Osmanlı Uyanışı" diye adlandırılan hareket, ikinci bir İslâm'dan uzaklaşmadır. Bu yenileşme çabaları tamamen maziden kopuk olarak geliştiği için Batılıların kötü bir kopyasını meydana getirmekten öte bir anlam ifade etmeyecektir. O, Türklerin ilk olarak Şarklı milletlerin tesiri ile İslâm'dan uzaklaştığını; şimdi ise, Garplı milletlerin tesiri ile uzaklaşmış olduğunu belirtir²⁵. Fakat bu ikincisine bir an önce son verilmezse, netice Osmanlı-Türk milleti için çok tehlikeli olacaktır. Çünkü bu sefer, İslâmî hakikatlerin yerine, yabancı bazı nazariye ve faraziyeler konulmaktadır. Bunlar ise, Batı cemiyetlerin gelişmesine bağlı olarak doğan, gelişen ve ölen birtakım görüşler oldukları için Türk toplumunun yapısı ile uyuşması söz konusu olamaz. Aslında problemin kaynağı soruna yanlış teşhis koymaktan ileri gelmektedir. Önceleri, geri kalışın sebebi olarak İslâmiyet'i daha çok anlayıp iyi tatbik edemeyişimizi gösteriyorduk. Bugün ise, geriliğimizin sebebinin kusur ve ihmalimizde değil, "dinimizin bizi bağladığı esasların noksan oluşunda" arıyoruz²⁶. Bu paradigma değişimi ise, çözüm yerine çözümsüzlüğü getirmektedir.

Said Halim Paşa'nın millet ve milliyet nazariyelerinin temelinde ırkçılık karşıtı bir görüşü bulmak mümkündür. Irkçılığın tüm insanlık için tehlikelerine

²⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 204.

²⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 207.

²⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 208.

dikkat çekerken, aynı zamanda İslâmiyet'in getirdiği esas ve prensipler sayesinde Müslüman toplulukların bu tehlikeden uzak tutulduğunu belirtir. Ancak o, ırkçılığı reddederken, bunun milliyetleri inkâr anlamına gelmediğini de ısrarla vurgular. Milliyet hissi, gerek belirli bir muhitin mahsulü olmak ve gerek bir hayat gerçeği olmak bakımından ortadan kalkacak değildir. Milliyet cereyanının, gelecekte beynelmilelci cereyan içinde kaybolacağına düşünmek hayalperestlik olur. Şüphe yok ki, böyle bir cereyana rağmen Alman Fransız'a benzememeye ve Fransız ise İngiliz yahut İtalyan'la bir olmamaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla, Said Halim'in beynelmilelcilik anlayışı, İslâm'dan kaynaklanan ahlâk kaidelerinin bütün insanlar arasında ortak değerler olarak benimsenmesinden ibarettir.²⁷ Ona göre İslâm beynelmilelciliği ise, zamanımızda sosyalizmin kurmak istediği beynelmilelciliğe benzer. Ancak, onun en mükemmel ve en son şeklidir. Nasıl ki ilmî gerçekler evrensel bir karaktere sahip iseler, İslâmî hakikatler de evrensel niteliklerdir. Bu bakımdan, her bir Müslüman, kendi millî dayanışmasına verdiği ehemmiyet kadar, İslâm milletleri arasındaki dayanışmaya da önem verirse, ancak o zaman iyi bir Türk, Arap, Fars veya Hintli olabilecektir. Millî ve dini dayanışma birbirini tamamlayan hususlardır. Buna göre, İslâm, insanlar arasında mevcut olan ırk ve menşe farklılığını kabul etmemek, yani ferdin değeri için bunlara önem vermemek, onu ırka bağlı bir unsur değil, içtimai ve siyasi bir unsur olarak kabul etmiş olmaktadır.

Said halim Paşa, milleti, birbiri ile kaynaşabilen bir takım içtimai ve siyasi unsurların birleşmesi olarak tanımlar. Bu öğeler, uzun süre bir arada yaşamış, aynı lisanla konuşmuş, müşterek his ve fikirlere sahip olmuş, kendilerine mahsus bir sanat ve edebiyat meydana getirmişlerdir. Kısacası millet, öteki insan topluluklarından ayrılmalarına sebep olacak ahlâki ve ruhi bir kültür meydana getirmiş fertler topluluğudur.²⁸ Şu hâlde, İslâm esaslarını, milleti inkâr ediyor veya zayıflatıyor şeklindeki yorumlamalar gerçeği yansıtmamaktadır. İslâm'ın yasakladığı bugünkü ırkçılığın sapıklığı, hurafeleri, taassubu ve bencilliğidir. Milliyetçiliği, ırkçılık şeklinde tanımlamak hatalı sonuçlar doğurabilir. Burada şunu ifade etmek gerekir: gerek Said halim Paşa ve gerekse diğer İslâmcı aydınlar ırkçılık karşıtı bir tavır sergilemişlerdir. Bunun en başta gelen nedeni, Fransız ihtilali sonrası tüm dünyayı etkisine alan milliyetçilik akımlarının zararlı tesirleridir. Bu öyle güçlü bir

²⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 212.

²⁸ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 224.

dalga halinde yayılmıştır ki bütün imparatorluklar ve bu arada zaten yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik cereyanına kapılarak dağılmaya yüz tutmuştur. Hatta, Said Halim'in bu yazıları yazdığı dönemde I. Dünya Savaşı başlamıştı. Değişik sebepleri olmakla birlikte, önemli bir nedeni aşırı milliyetçi tutumlar olmuştur. Bütün bu siyasi ve sosyal sebepler dikkate alındığında İslâmcı aydınların milliyetçilik karşıtı tutumları, tüm Müslümanları ve bu arada Osmanlı İmparatorluğundaki Müslüman halkları" İttihad-ı İslâm=İslâm Birliği" ideali etrafında toplamak amacına yönelik olmuştur. İslâmiyet, Kur'an'da da belirtildiği üzere insanların tanışıp anlaşabilmeleri için kabileler halinde yaratıldığını kabul eder. Ancak, farklı ırk ve renkleri taşımak bir üstünlük alâmeti değildir. Üstünlük, dinin emir ve yasaklarını hayatında en çok gerçekleştirenler arasında takva derecesine göre belirlenir.

İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği) nasıl anlaşılmalıdır. Bütün Müslümanların siyasi birliği olarak mı; yoksa, Müslümanlar arasındaki sosyal, kültürel, ekonomik, dini dayanışmayı mı ifade etmelidir sorusu bugün de tartışılması gereken bir konudur. Tüm Müslüman devletleri bir araya getirmek pratikte mümkün müdür? Kanaatimizce bu, günümüz koşullarında idealden öte pratik tabandan yoksun bir düşüncedir. İslâm'ın gayesi de Müslümanlar arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışma duygusudur. Günümüzde İslâm birliği, farklılıkları yok sayan, bütün Müslümanları bir potada eriten bir anlayışa doğru evrilmektedir. Bunun da İslâm ülkeleri arasında sanılanın aksine güvensizlik ve çatışmaları, riskleri artırdığını söylemek mümkündür.

Said halim Paşa, ümmetçi düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: " Batı için her yol Roma'ya giderse, İslâm için de her yol Mekke'ye gider".²⁹ Burada, İkbâl'de olduğu gibi Mekke merkezli bir din ve dünya görüşü oluşturulmak istenmektedir. Dolayısıyla, gelişmekte olan bir İslâm dünyası aradığını bulmak için yüzünü, yönünü Batı istikametine değil, kendi özüne bütün Müslümanların birliğinin esasını teşkil eden Kâbe'ye çevirecektir.

Batı dünyası, gayesi, telâkkileri, meyilleri, ihtiyaçları ve bunları tatmin için başvurduğu vasıtalar bakımından İslâm dünyasından çok farklıdır. İki dünya arasındaki bu fark, Hıristiyanlığın cemiyet ve ahlâk anlayışları, gelenekleri ve

²⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 227.

esasları ile İslâmiyet'in arasında mevcut olan fark kadar büyüktür. Zaten, başka türlü olması da beklenemezdi. Çünkü her topluluğun kendine has olan karakteri, mensup olduğu dinden doğmaktadır. Öyleyse, Batlıların sırf kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak kurdukları ve kabul ettikleri sosyal ve siyasi müesseselerin, ne kadar değiştirilseler de, Müslüman topluma uygun olmayacakları gayet açıktır. Bunun aksini iddia etmenin yanlışlığı ise açıkça görülmektedir. Özellikle sosyal ve siyasi bakımdan, Müslüman milletlerin, Batlı milletlerden alacakları bir şey yoktur. Aksine onların istifade edebilecekleri birçok şey İslâmiyet'te mevcuttur. Müslüman toplumlara düşen ise, siyasi ve sosyal vazifelerini, İslâmiyet'in esaslarını daha iyi anlayarak uygulamaktan ibarettir.

Ancak, İslâmiyet Müslümanların yalnızca ahlâki-ruhi ihtiyaçlarını dikkate alan bir din değildir. Aynı zamanda, sosyal ve siyasi açıdan da İslâmî toplum kuramı ortaya koymuştur. Bu kuramın unsurları arasında İslâm'ın beraberinde bir sosyal politika ilkeler bütünü getirdiği fikri yer alır. Bu anlayışa göre, İslâm cemaati bir sosyal yardım, karşılıklı bağımlılık ağı içinde bütünleşir. Buna bağlı olarak ancak İslâm sosyal felsefesinin İslâm siyasi sistemiyle kenetlenip kaynaştığı bir ortamda gerçek bir İslâmî nizamın kurulabileceği anlatılmaktadır.³⁰ Diğer yandan Batlılar her ne kadar bir siyasi sistem olarak demokrasinin kendileri tarafından icat edildiğini iddia ediyorlarsa da, bu doğru değildir. İslâm'da şeriata bağlı olarak yürütülen ülkelerde demokrasi zaten vardır. Şeriat, Allah'ın emrettiği adil bir topluluğu teşekkül ettirmeye yönelik bir kaideler bütünüdür.³¹ Bu açıdan hükümdar yeryüzünde adaleti gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Bunlara uymadığı takdirde huruç yahut ihtilâl-devrim bütün Müslümanlar üzerine vacip olur. Kur'an'da geçen "her işte ümmetinle meşveret" (onlara danış) kuralı, parlamenter sistem için de bir çeşit İslâmî dayanak sağlamaktadır. İslâm'ın siyasetle ilgili önemli bir unsuru da hükümdara körü körüne itaat şeklinde bir prensibin bulunmamasıdır. Kur'an'ın "Bütün Müslümanlar kardeştir" ilkesi, İslâm'ın kurması gereken siyasi birimin bütün Müslümanlardan oluşacak bir devlet olması gerektiğini ima etmektedir.³² Kur'an'ı Kerim'de geçen bu ayet İslâmcılardan bazılarının milliyetçilik aleyhtarı bir tavır takınmalarına sebep olmuştur.

³⁰ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 229.

³¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 229, 272.

³² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 242.

İslâmcı kesime göre, 1876 Osmanlı Kanun-i Esasi'si gibi Müslüman bir ülkede yapılmış bir anayasanın üstünde bir Allah anayasası (şeriat) olduğunu unutmamak gerekir. Kaldı ki 1876 Kanun-i Esasi'si, İslâmî öğeleri tatbik mevkiine koyma düşüncesiyle hazırlanmış bir anayasa olmayıp, bu açıdan eksik ve sakattır.³³ Bu anayasa büyük bir hatadır. Memleketin siyasi ve sosyal durumu, haleti ruhiyesi, inanç ve gelenekleri ile asla uyuşamaz. Hatta Osmanlı milli varlığı için ciddi bir tehlike halini almıştır. Bu anayasayı hazırlayanların asıl yanılışı, yabancı kanun ve müesseseler alınıp kabul edildiği taktirde, yenilik ve ilerlemenin sağlanacağına inanmış olmalarıdır. Said Halim Paşa, anayasasının sosyal yapıya uygun olmadığını söyler. Bunun sebebi ise, Osmanlı milletinin çoğunluğunun tamamen ilkel bir cemiyet hayatı yaşamaları ve halkın halen, cismani veya dini ve ruhani bir reisin hüküm ve nüfuzuna körü körüne itaat ediyor olmasıdır. Böyle bir sosyal seviyede bulunan milletin, bu derece mühim siyasi hak ve hürriyetlere sahip olması siyasi bir kargaşaya sebep olmaktan başka millî hakimiyet ve hürriyet idealini zedeleyeceği aşikârdır. Burada, Said Halim Paşa'nın demokratik bir yönetim biçimini benimsemediği anlaşılmaktadır. Her şeyden önce o, demokrasiden seçkinlerin yönetimini anlamaktadır. İslâm'da yönetimin alacağı kararlarda şûra üyeleri toplumun ileri gelenlerinden oluşan kuruldur. Dolayısıyla meşveret usulü, bu seçkinli anlayışla uyum halindedir. İslâm toplumunda gelişen siyaset nazariyeleri incelendiğinde, daha çok ideal olan alimler ve faziletli kişilerden oluşan bir devlet idealinin yaygın olduğu görülecektir. Bunu Fârâbî gibi İslâm filozofları ve siyaset nazariyecileri sık sık vurgulamışlardır. Aslına bakılırsa, Batılarda ortaya çıkan çok partili anayasal sistemin Doğu-İslâm toplumlarının tarihi miraslarıyla uyum içinde olmadığı aşikârdır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan itibaren gelişen anayasal- meşrutî idare anlayışları ve Cumhuriyetten sonra halifelüğün kaldırılmasından sonra çok partili bir siyaset uygulama çalışmalarının başarısızlığa uğramasını bu sosyo-kültürel alt yapının uygun olmayışına bağlayabiliriz.

Said halim Paşa, meclisin halk tarafından seçilecek vekillerle dolmasına, henüz halkın yeterli derecede siyasi bilinç düzeyine erişmediğini gerekçe göstererek karşı çıkmaktadır. Ona öre, seçimler tabii şekliyle cereyan etmiş ve seçmenler kendi vekillerini seçmek hususunda serbest bırakılarak, şahsi temayüllerine uymuş

³³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 17-19.

bulunsalardı, Osmanlı Mebuslar Meclisi, ağalar, beyler, şeyhler, papazlar veya bunların temsilcilerinden meydana gelmiş garip bir meclis manzarasını gösterecekti. Böylece, en ileri hürriyet usul ve kaideleri ile millî hakimiyet adına olmak üzere, fakat hürriyetperverliğin asla kabul edemeyeceği ve şimdiye kadar görülmemiş bir derebeylik idaresine dönülmüş olacaktı.³⁴

Said Halim Paşa, modern devlet anlayışının bir ilkesi olan "millî iradenin hakimiyeti ilkesi"ni de İslâmî gerçeklere ters düştüğü gerekçesi ile reddetmektedir. Ona göre, İslâmiyet siyasi ve sosyal müesseseler bakımından öteki cemiyet nizamlarından üstündür. Bu teşkilatlanmanın esasları İslâm'ın prensiplerinden çıkmıştır. Oysa millî iradenin hakimiyeti ilkesi Batılı toplumların siyasi ve sosyal şartlarının bir ürünüdür. Millî iradenin hakimiyeti ilkesi, yanlış bir düşüncenin geliştirilmesinden doğmuştur. Millî irade denen şey, aslında milletin çoğunluğunu temsil ettiği çok şüpheli olan bir topluluğun iradesidir. Bu şekilde ortaya çıkan bir tablonun milletin yarısını temsil ettiği bile şüphelidir. Said Halim Paşa, millî iradenin sunî ve gerçekte çoğunluğu temsilden uzak olduğuna inanmaktadır. Gerçekten bir çoğunluğu temsil ettiği düşünülse bile, yine de haklı ve doğru olamaz. Çünkü bu ilkeye göre çoğunluğun kararı kanundur ve çoğunluk kuvvetini sadece sayı çokluğundan alır.³⁵ Burada Said Halim'in itirazı millî iradenin temsilinde keyfiyetten çok kemiyete itibar edilmesidir. Örneğin bir aydın ve faziletli insan ile sıradan halktan birinin temsil değeri eşit kabul edilmektedir. Cahil insanın iyiyi- kötüden, doğruyu- yanlıştan ayırması veya memleket menfaatlerini tayin edebilmesi zordur. Bu şekilde oyun değerinin eşit görülmesi, toplumun üst kesiminin iradesinin meclise tam olarak yansıtmasına engeldir. Bu tür sakıncalar dikkate alındığında Said Halim Paşa, millî iradenin temsili ilkesinde adaletsiz bir durum ortaya çıktığı sonucuna varmaktadır. Şu durumda milleti temsil usulünün yegâne işi, cemiyeti halkçılaştırmak veya azınlığı çoğunluğun iradesine boyun eğdirmektir olmaktadır.

Ancak, Said Halim Paşa'ya göre, bütün bu güçlükler ve mahzurlarına rağmen, tam olarak ve gerçekten ortaya konmuş bir millî iradenin değerinin kabul etmemek veya küçümsemek doğru olmaz. Bunun toplum şuurunun çok değerli bir belirtisi olduğunu ve kullanılması hem hak hem de vazife olan ferdin iradelerinin bütününe temsil ettiğini kabul etmemekte haksızlık olur. Şu hâlde millî iradeye belli

³⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 19.

³⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 239-240.

bir saygı ve itibar gösterilmesi lâzımdır. Yalnız, millî iradenin manevî ve sosyal alanlara uzanmaması ve bu sahanın kanunlarına uyma zorunluluğu vardır. Şu hâlde, millî irade, şeriatın kendisine gösterdiği sosyal ve ahlâkî nizama saygı göstermek ve boyun eğmek zorundadır. Böylece millî irade, ikinci derecede bir yere yerleşecek ve şeriatın hakimiyeti ilkesi kendisini kabul ettirecekti.³⁶

Said Halim Paşa, Batılılardan alınacak siyasi nazariye ve müesseselerin İslâm toplumunun yapısına uygun olmadığını belirtir. Daha önce de belirtildiği gibi İslâmcılar, Batılılara alternatif olabilecek bir nazariye geliştirme çabasındadırlar. Buna göre, İslâm toplumlarına uygulanacak yönetim tarzı ve müesseseler de kaynağı İslâm'ın prensiplerinden almalıdır. Esasen, bir cemiyet için en uygun siyasi rejim, onun sosyal yapısının ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan ve siyaset esaslarını en doğru olarak ortaya koyabilen yani onu tam olarak ifade eden rejimdir. Bunun kaynağı İslâm dinidir. Bütünüyle dinden neşet eden rejim, ancak milleti temsil suretiyle olacaktır. Fakat, milleti temsil usulü Batılılardakinden farklı olacaktır. İslâm toplumunu temsil edecek olan meclis, milletin seçkinlerinden meydana gelecek ve bu heyette milletin çeşitli sınıfları adil bir şekilde yer alacaktır.³⁷ Bu mecliste bulunan milletvekillerinin ortak gayesi dinin emirlerini en iyi şekilde tatbik etmektir. Ancak, meclisin Batılılarda olduğu gibi yasama (kanun yapma) hakkı bulunmamaktadır. Kanun yapma hakkı fıkıh (hukuk) alimlerinden meydana gelen bir heyet tarafından yerine getirilir. Bu alimler heyeti millet meclisi gibi bağımsız çalışır ve cemiyet için gerekli kanunları çıkarır. Özel bir komisyon tarafından hazırlanan kanunların uygulanması işi hükümete aittir. Bunları denetlemek ise meclisin salâhiyetindedir. Yürütme organının başı olan hükümet veya devlet başkanı, şeriatın hakimiyetini, millî iradenin tasvibi ile temsil etmektedir. Bu sebeple gerek kendisi gerekse tayin ettiği memurları hem şeriatın hem de milletin temsilcilerine karşı sorumludurlar.³⁸

Onun siyasi partiler hakkındaki görüşünü ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Fırka (parti), umumi bir kanaate göre, tefrika, ayrılık ve parçalanma olarak görülmüştür. Fikirlerin, telâkkilerin, ölçülerin ve inançların farklılığı, her şeyde olduğu gibi siyaset hususunda da insanları birbirinden ayırmıştır. Ancak bu ayrılıklarda kendilerini meydana çıkaran çevreye, sebeplere ve mahiyetlerine göre

³⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 241.

³⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 272.

³⁸ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 279.

değişik şekillerde olurlar. Her ne kadar siyaset sahasında mevcut olan bu ayrıcalıklar her yerde siyasi partiler şeklinde ortaya çıkıyorsa da bunları meydana getiren sebeplerin ve gösterdikleri mahiyetin her toplum için aynı olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir. Örneğin, Batı siyasi hayatında bu tür ayrılıklar, çeşitli sosyal sınıflar arasındaki rekabet ve düşmanlıklardan çıkmaktadır. Müslümanların cemiyet hayatında ise bu gibi ayrılıklar, mevcut cemiyet nizamını daha fazla geliştirmek ve daha sağlam bir hale getirmek için takip edilecek en kestirme yolun seçimindeki görüş farklılıklarının tezahürüdür. Yine, Batılılardaki siyasi partiler, mevcut sosyal düzeni değiştirmeye uğraşırken, Müslüman siyasi partilerin vazifesi mevcut düzeni korumaya yönelik çabalardır. Ayrıca, İslâm toplumlarındaki partiler arasında siyasi rekabet ve hırsın az olmasını, buralardaki sosyal yapı ve düzenin Batılılardan üstün olduğunun göstergesi olarak ele almaktadır.³⁹ Dolayısıyla, Müslümanların Batılılardan herhangi bir siyasi usul, siyasi rejim alma çabası içine girmelerine hiç gerek yoktur. İslâm dünyasının selâmeti için çare, bütün sosyal ve siyasi hayatını, İslâmiyet'in değişmez ve ebedi hakikatleri üzerine inşa etmekten ibarettir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, Said Halim Paşa, İslâmiyet'in insanlara bir din olduğu kadar bir dünya görüşü de sunduğunun kabul eder. Dolayısıyla, Müslüman milletler arasında yoğunluk kazanan yenileşme ve modernleşme çabalarının Batılıların taklit edilmesi ve onların siyasi, sosyal kurumlarının alınması gibi yüzeysel bir reform çabası olmaktan ziyade; her milletin başta İslâm'ın eşsiz prensipleri olmak üzere kendi millî ve manevî değerlerine bağlı kalarak daha kapsamlı ve kalıcı bir değişimin gerçekleşmesini uygun görmektedir. Batılılardan alınabilecekler ise, teknik ve sanayi ürünleri ile bilimsel yöntemlerden ibaret görmektedir. Zira Said Halim Paşa, ısrarla İslâm toplumlarındaki ahlâkî ve içtimai yapının Batılılardan üstünlüğüne inanmaktadır. Ancak Said Halim Paşa ve diğer İslamcıların Batı medeniyetine seçmeci yaklaşımları ve uygulanabilirliği ciddi anlamda sorgulanmalıdır. Ahlaki ve içtimai bünyesi sağlam olan bir toplumun siyasi, ekonomik, askeri, bilimsel ve teknolojik geri kalmışlığını nasıl açıklayacağız? Geri kalmışlık problemi salt askeri,

³⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 282-283; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 28.

teknolojik ve ekonomik alanla sınırlandırılırsa; zihniyet ve din probleme dahil edilmezse çözümlerin de afaki kalacağını söyleyebiliriz. İslam medeniyetini doğuran ruh ve zihin dünyası doğru anlaşılmadan bugünümüzü doğru anlayabileceğimiz ve değerlendirebileceğimiz söylenemez. Onun için öne problemlerimizin, noksanlarımızın farkına varmamız sonra ise bunlara çözüm üretmemiz gerekir.

Said Halim Paşa ve dönemin diğer aydınlarının yaptığı kültür-medeniyet ayırımının, hastalığın teşhisini zorlaştırdığını ve adeta aydınların gözüne perde indirdiğini söyleyebiliriz. Bu bakış açısı, aslında, problemin kaynağından ziyade ortaya çıkan sonuçları görmemize ve bunlara çözüm üretme arayışına yol açmıştır. Bu da yaklaşık iki asırdan fazla bir zamandır Müslümanların bir arpa boyu mesafe kat edememelerine neden olmaktadır. Kaybettiklerimizle aradıklarımız farklı şeyler ve farklı yerlerde dir.

Üzerine eğilinmesi gereken diğer bir husus, İttihad-ı İslam meselesidir. Bu konuda Said Halim ve diğerleri tutarlı, çağın gereklerine uygun bir değerlendirme yapamadılar. İslam'ın ümmet yapısı; ümmet-millet ilişkilerinde ütopyik, reel politikten uzak söylemler geliştirildi. İttihad-ı İslam, tek bayrak altında ve tek devlet bünyesinde Müslümanların birliğini mi; yoksa farklı bir dayanışma ve iş birliği ruhunu mu ifade ediyor? Kanaatimizce tek devlet çatısı altında birlik için çaba sarf etmekten ziyade Müslümanlar arasındaki siyasi, sosyal, askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğinin ve dayanışmanın sağlanmasıdır.

Kaynakça

Ağırman, Ferhat. "İslâmcı Bir Düşünür Olarak Said Halim Paşa'da Milliyetçi Yaklaşımlar". *TYB Akademi Said Halim Paşa Özel Sayısı*. Y. 1, S. 3. Eylül 2011.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev: Yavuz Alogan. İstanbul, 1995.

Albayrak, Sadık. *Siyasi Boyutlarıyla Türkiyede İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul, 1989.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul, Tarihsiz.

Bostan, M. Hanifi. *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*. İrfan Yayınevi. İstanbul, 1992.

Bülbül, Kudret. Said Halim Paşa'yı Yüzyıl Sonra Yeniden Okumak. *TYB Akademi Said Halim Paşa Özel Sayısı*. Yıl: 1, Sayı: 3, Eylül 2011.

Gencer, Bedri. *İslam'da Modernleşme 1839-1939*. Lotus Yayınevi. Ankara, 2008.

Gül, Adnan. Modern Bir Düşünür ve Devlet Adamı Olarak Said Halim Paşa: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri. *TYB Akademi Said Halim Paşa Özel Sayısı*. Yıl: 1, Sayı: 3. Eylül 2011.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler*. Cilt: I-III. Risale Yayınları. İstanbul, 1987.

Kara, İsmail ve Öz, Asım (Ed.). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul, 2013.

Karpat, Kemal H. *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2001.

Korkmaz, Hüseyin. *Said Halim Paşa'nın Dini ve İçtimai Görüşleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri, 1994.

Mardin, Şerif; *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, 1991.

Pekasil, Tahir. *Said Halim Paşa'da Toplum ve Siyaset*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü. İstanbul, 1998.

Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul, 1991.

Şeyhun, Ahmet. Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür, *TYB Akademi Said Halim Paşa Özel Sayısı*. Yıl: 1, Sayı: 3. Eylül 2011.

Tapper, Richard. *Islam in Modern Turkey*. London, 1991.

Tunaya, Tarık Z. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2016.

Tunaya, Tarık Z. *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul, 1992.

Voll, J. Obert. *İslam Süreklilik ve Değişim I-II*. Yöneliş Yayınları. İstanbul, 1995.

Yıldız, M. Cengiz. *Said Halim Paşa'da Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elâzığ, 1994.